

בשם י"י אל עולם

קונטרסים

עין עבדות

כולל חקרי הלכה
ובירור סוגית דין
הוספת הדסים ללולב

כולל שלושה חלקים

חלק ראשון – מאמר הידור מצוה בתוספת ההדסים
חלק שני – מאמר עין עבדות – רובו ככולו לקוח
מתוך בארות יצחק הלכות לולב סעיף כב
חלק שלישי – הלכות

חיבוריו של מרן הרב הגאון **יצחק רצאבי שליט"א**

ראש מכון ובית המדרש "פעולת צדיק"
מח"ס שו"ת עולת יצחק, שלחן ערוך המקוצר ועוד

אסף וסידר

הצב"י מאיר ליאור לוי (שעתאל) יצ"ו
פיעה"ק ירושלים תובב"א

טבת ה'תשע"ט, ב"ש"ל לשטרות

חלק ראשון מאמר הידור מצוה בתוספת ההדמים

שאלה: מהו המקור למנהגינו בקהילות קודש תימן יע"א שמוסיפים באגודת הלולב ענפים רבים של הדם-שוטה, ומה הטעם לכך?

תשובה: מנהג תוספת הדם שוטה, מנהג קדמון הוא, ונזכר בהדיא בדברי הגאונים ורבוותא קמאי, ולפי כמה פירושים, נזכר כבר בגמרא. וגאון עוזנו מהרי"ץ בעיץ חיים (ומובא בפסקי מהרי"ץ הלכות לולב סעיף כ"ב), ויש לו להוסיף מן ההדם כמה שהוא רוצה, להידור מצוה (זהו לשון התכלאל), כן הוא המנהג קדמון. וכן סברת הרמב"ם [פרק ז' דין ז', ורב פלמוי גאון, ושכן המנהג בשתי ישיבות. וכ"כ רבינו סעדיא גאון, ורב נטרונאי, ורב משה. וכל זה כדי לנאותו. עיין בספר המנהגי הלכות סוכה אות י"ח ואות י"ט. ומסיים, ושמעתי שיש מקומות שנותנים כלולב ס"ח בדים של-הדם, כמניין לולב. ואני מצאתי, מצוה מן המובהק להיות כלולב עליו כמנין לולב עכ"ל. וכ"כ האגור סימן התרמ"ד שכן סברת רב יהודאי גאון, ובעל הדברות, וה"ר יונה, והרשב"א, ורבינו האי גאון, ושכן המנהג, דלא כבעל הלכות גדולות יע"ש. וכן סברת הגאון מהר"ר יצחק אבוהב במנורת המאור שלו פ"ב בפרקי סוכות וכו', כולם יחד מסכימים דלמצוה יוסיף בהדם. וכ"כ מגיד משנה שדין תוספת ההדם מוסכם הוא וכו' עכ"ל מהרי"ץ.

ומלבד רבוותא שהזכיר מהרי"ץ, יש להוסיף שכן כתב רב עמרם גאון בתשובה שהובאה בשע"ת סימן ש"ב וז"ל, עכשיו נהגו במקומינו במתיבתא כמה דורות שלא לפחות מס"ח בדין מנין לולב, ויש מי שעושה ע' וכו', ויש מי שעושה ס"ט וכו' עי"ש. וכיו"ב הביא הרי"ץ גיאת דף ק"ד בשם רב שר שלום גאון. וכן נזכר בדברי הרבה רבוותא המניינים שנהגו בהדמים ומעמיהם. [אולם המנהג פשוט אצלנו שמוסיפין בלא קפידא על המניין, וכדברי הרמב"ם והתאליל וכמה גאונים וראשונים שלא הזכירו מניין. ויש נוהגים גם אצלנו לעשות מניין ס"ח]. והרימב"א בהידושו לסוכה דף ל"ד: כתב דנהגו העולם להוסיף בהדם וערבה לפי שהוא נוי. והעיד שרבותיו נוהגים להוסיף הדם שוטה, ע"ש. והריא"ז כתב בלשון טוב להוסיף עליהם, כדלקמן. ומלשון שבלי הלקט סימן שנ"ח משמע שהבין דלרב האי תוספת ההדם חובה היא, ע"ש. אלא שהוא עצמו סובר שאין בזה חובה.

ולא עוד אלא שהרמב"ם בתשובה כתב שלא מצינו בגמרא היתר תוספת אלא בהדם, ע"ש. משמע שעניין תוספת ההדם מוזכר בהדיא בגמרא. וכבר עמדו על זה המפרשים למצוא מקורו. ובשבלי הלקט סימן שנ"ח ובספר האגור סימן אלף י"ד למדו כן מלשון הירושלמי, ע"ש. ורבינו חננאל פירש שזהו מאי דתנן בסוכה דף מ"ב. ביום טוב מוסיפין, דקאי על ההדם, והנצי"ב במרומי שדה פירש מה שאמרו בגמרא סוכה דף מ"ה. כל הנוטל לולב באגודו והדם בעבותו, מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבחה והקריב עליו קרבן, דמיירי שמוסיף בהדם, והביא ראיות לזה, ע"ש. גם אליבא דפירוש רבינו ישעיה שהביא הרא"ש בסוכה פ"ג סימן י', משמע דמנהג זה מימות הש"ס, ע"ש.

ולעניין טעם המנהג, כבר נתבאר בדברי מהרי"ץ שהובאו לעיל, שזהו להידור מצוה. וכן הביא הרי"ץ גיאת דף ק"ד בשם רב נטרונאי, זה שאנו מרבין בהדם, כדי לנאותו משום זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצוות, עשה לולב נאה (כדאיתא

בשבת דף קל"ג ע"ב, עכ"ל. והרמב"ם (שם) כתב דנויי מצוה הוא. ומהרי"ץ (שם) הוסיף שיש תועלת גדול בזה, כדי שלא ימהר ליבש ולכמוש, כי איש את אחיו יעזורו. משא"כ בהיות שלושה לבד, ממהר ליבש ולכמוש מיום שני וניטל כל הדרו, לא תואר ולא הדר, עכ"ל. וז"ל הריא"ז, וטוב להוסיף עליהם, שדרכם להשיר עליהן ושמוא יפסלו, ועוד נויי מצוה הוא שיהא לולב מסובב בהדסים וכו' ע"ש. ועוד שבמשך ימי החג הרבה פעמים נושרים רוב העלין ומיפסיל, כמו שהעירו האחרונים שהעולם נכשלים בזה וצריכין להחליף חדשים. משא"כ לדידן שהכשרים נשמרים בפנים האגודה, והנושרים הם מן הנוספים שמבחוץ והם אין קפידה כלל.

ולשאלה מדוע בקהילות אחרות אין נוהגים להוסיף הדם, הנה מתוך כל האמור לעיל נתבאר דמעיקרא היה המנהג פשוט בקהילות ישראל להוסיף הדם, וגם בזמן הגאונים, ובספר המנהיג איתא שמנהג כל ישראל למלאות בהדם לנאותו, ע"כ. אלא שאח"כ נתבטל המנהג בשאר קהילות ישראל, לפי שהששו למה שכתבו הפוסקים בשם הגאון בעל הלכות גדולות שפוסל להניח בלולב הדם שוטה נוסף על השלושה בדין עבות (עיי' טור ובית יוסף ושולחן ערוך סימן תרנ"א סעיף ט"ו). לפיכך אף דלרובא דרבוותא כשר ומצוה נמי איכא להוסיף הדם, מ"מ לא הוי לעיכובא, ואין זה כדאי מאחר דלבעל הלכות גדולות פוסל בכך המצוה.

אולם לאחר העיון נתברר שאף בעל הלכות גדולות לא פסל הדם שוטה שאינו משולש, שכן כתב בהלכות לולב וז"ל, והאיי הדם שוטה פסול להושענא בין להודיה ובין בהדי אסא אחרינא. והיכי דמי הדם שוטה, דרברבן טרפיה ופתיין, עכ"ל. ופירוש רברבן טרפיה ופתיין, גדולות עליו ורחבות. נמצא שלא פסל אלא אותן שעליהן גדולים ורחבים, שהן מין אחר ואסור משום בל תוסיף, אע"פ שהוא משולש. אבל הדם שוטה שאינו משולש, מודה בעל הלכות גדולות לסברת שאר הגאונים שאינו פסול עם הכשרים, שאינו מין אחר, וכפי שביאר רב פלמוי גאון (הביאו הרא"ש פרק לולב הגזול סימן י"ד) שהרי הוא גדל בערוגה אחת עם הדם משולש, ושווין במראה ובקומה. ואפילו שפסלו לכתוב למצות הדם, מ"מ מין אחד הוא ואין כאן בל תוסיף, מידי דהוה אסיב ועיקרא דדקלא דקיימא לן (סוכה דף ל"ו) דאוגדין בו את הלולב משום דמינא דדקלא הוא אע"פ שאינו כשר ללולב, ע"ש. וזהו שכתב מהרי"ץ (שם) דמנהגינו להוסיף מהדם שאינו משולש, מסכים והולך ככולי עלמא, אין מי שיחלוק לומר דאסיר משום בל תוסיף, כיון דמינא דהדם הוא, ע"ש. והפוסקים כתבו בשם בעל הלכות גדולות שפוסל הדם שוטה בסתם, נראה שלא היו גורסים בדבריו עניין דרברבן טרפיה ופתיין. פמ"מ הנוסחא שלפנינו נראית נכונה. מה גם דלפי זה ארווחנא דלא לאפושי פלוגתא, שהרי כל הגאונים שראינו מסכימים פה אחד שמוסיפין הדם שוטה ושכן מנהג הישיבות, ולשיטתם נמצא דבעל הלכות גדולות יחיד נגדם.

ולפי זה חזרנו לומר שאין שופ פיקפוק להדר במצוה זו ע"י תוספת הדסים. ומה שכתב מרן בשלחן ערוך סימן תרנ"א סעיף ט"ו דהמדקדים אינם מוסיפים על שתי ערבות ושלושה הדסים עבות, אף שאין מי שהולק להוסיף הדם שהוא עבות, נדחק המשנ"ב בביאור הלכה דאולי טעם המדקדים על פי הסוד שהביא הלבוש, שמניין שבע (לולב אחד ואתרוג אחד, שלושה הדסים ושתי ערבות) הוא כנגד שבע אבני ספירות הבניין, לכן טוב שלא להוסיף עליהם, ע"ש. וכבר כתבו כן כמה מקובלים, והיותר קדום שמצאתי שהזכיר המניעה מלהוסיף מפני זה הטעם הנסתר, הוא רבי' טודרוס הלוי בספר אוצר הכבוד ר"פ לולב הגזול, ע"ש. אולם כיון דרבינו האיי גאון כתב בהדיא להוסיף הדם שוטה, ומשמעות לשונו חובה ולפחות מצוה, וידוע דכל רז לא אננים ליה וירד לחדרי המרכבה כמפורסם, ממילא יש לנו ללמוד דאין הכרע לומר דסודן של-דברים מוכיח כשיטה אחת מן הפוסקים, אלא אלו ואלו דברי אלהים חיים, ולא יבצר מהם כוונה פנימית. ואמנם תרי מרבנן קמאי חכמי תימן המפורסמים בנגלה ונסתר, הלא הם מהר"י צאהרי זצוק"ל בספרו צידה לדרך פרשת אמור, ומהר"ר יצחק ונה

זצוק"ל בפעמון זהב כת"י, נתנו טעמים על פי סודן של-דברים לתוספת ההדם, ע"ש. ועתה מצאתי עוד סמך גם על פי הסוד לתוספת ההדסים, ממה שכתב הר"י דמן עכו בספרו מאירת עיניים דף ק"ע ונראה לו שהוא מהרשב"א, יעו"ש. אמור מעתה. אשרנו מה טוב חלקנו מה נעים גורלנו, שהחזקנו עד היום במנהגי אבותינו הקדושים נע"ג דור אחר דור, ובכללם מנהג זה להרבות לנוי מצוה בהדם שוטה, דאיגלאי מילתא למפרע דבזה אין שום חולק לומר שיש בו צד איסור. ואדרבא הרבה מרבוותא ס"ל דמצוה מן המובחר לעשות כן משום זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצוות. ומה יפה מאד ירושתנו, שעל זה אמרו בגמרא כל הנוטל לולב באגודו והדם בעבותו, מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבחה והקריב עליו קרבן.

(תשובה זו מבוססת על דברי הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א בספריו בארות יצחק על פסקי מהרי"ץ הלכות לולב מדף רכ"ב ואילך (שם נתבאר העניין באריכות ובעומק העיון, בראיות ברורות ונכונות), ועיני יצחק על שלחן ערוך המקוצר סימן קי"ז אות י"ט).

חלק שני מאמר עין עבות

רובו ככולו לקוח מתוך פסקי מהרי"ץ – בארות יצחק הלכות לולב סעיף כב

ויש לו להוסיף מן ההדם כמה שהוא רוצה להידור מצוה [קיג], כן הוא המנהג קדמון [קיד]. וכן סברת הרמב"ם דין ז'. ורב פלמוי גאון, ושכן מנהג בשתי ישיבות. וכ"כ רבי' פעדיא גאון ורב נטרונאי ורב משה [קטז]. וכל זה כדי לנאותו. עיין בספר המנהיג הל' סוכה אות י"ח ואות י"ט. ומסיים, ושמעתי שיש מקומות שנותנים כלולב ס"ח בדים של הדם כמנין לולב. ואני מצאתי, מצוה מן המובחר להיות כלולב עליון כמנין לולב עכ"ל [קטז]. וכ"כ האגור סי' תתרכ"ד שכן סברת רב יהודאי גאון, ובעל הדברות, וה"ר יונה והרשב"א ורבי' האיי גאון. ושכן המנהג, דלא כבעל הלכות גדולות יע"ש. וכ"כ בשבלי הלקט. וכן סברת הגאון מהר"ר יצחק אבוהב במנורת המאור שלו פ"ב בפרקי סוכות שכתב וג' הדסים שהם לחובה וכו' ע"ש:

בארות יצחק

[קיג] עד כאן הוא לשון התכלאל בדף נ"ט ע"א שהעתיקתיו ללשה"ק, ומכאן ואילך דברי רבינו המחבר. וע"ש בערבי שהלשון הוא ולה אן יזיד מן אלהים וכו', והעתיקתיו בלשון ויש לו להוסיף, דומה ללשון הערבי וכסגנון לשון הרמב"ם בכמה מקומות כגון בפ"ג מהל' תפילה הל"ז ויש לו להתפלל תפילת ערבית של לילי שבת בע"ש קודם שתשקע החמה, ופי' הכס"מ כלומר כבר אפשר לו לעשות כן [ובהלכות שבת הארכנו בס"ד. והראש"ן בסידור תפילת כל פה דף קנ"ד העתיק בלשון, ויכול להוסיף בהדם וכו'] והכי נמי בני"ד שיש לו רשות לעשות כן, והיינו שאין לו לחוש בזה משום לבל תוסיף. ושור"ר שכבר מהר"י ונה העתיק כן ללשה"ק בלשון ויש לו להוסיף וכו' והבאנוהו בס"ק קכ"ט. וקרוב זה ללשון הרמב"ם בנדון דידן (פ"ז מלולב הל"ז) אם רצה להוסיף בהדם כדי שתהיה אגודה גדולה מוסיף, ונויי מצה הוא. אבל שאר המינים אין מוסיפין על מנינם וכו' ע"ש:

ומדכתבו המרב"ם והתכאל"ל בלשון זה, מוכח שתלוי ברצונו, דאע"פ שסיימו דנוי והידור מצוה הוא, מ"מ נראה דס"ל דאין צורך לכתחילה להדר בזה, שאל"כ כך היל"ל ונויי מצוה הוא שיוסיף בהדם כדי שתהיה אגודה גדולה. [ואין לפרש בכוונת הרמב"ם מתחילה לבאר דאין איסור בדבר משום בל תוסיף ומסים דנויי מצוה הוא וממילא לכתחילה צריך לעשות כן. דא"כ לא היל"ל אם רצה להוסיף וכו' אלא מותר להוסיף וכו']. ודעתם שאין זה בכלל מה שאמרו (שבת קלג:): זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצוות עשה לפניו מוכח נאה ולולב נאה וכו' אף דהדם בכלל לולב כיעויין להלן ס"ק קכ"ב. רק מה שמצינו בהדיא בגמ' דלמצוה לולב צריך אגד אליבא דרבנן כדאי' בסוכה דף יא: ולג. וכמש"פ הרמב"ם שם הל"ו מצוה מן המוכרח לאגוד לולב והדם וערבה וכו'. אבל במחזור ויטרי עמ' תל"ה איתא, בתשו' הגאונים מצאתי, העושה לולב צריך לשום בו שבעים פארות כמניין לולב בגימט' ס"ה, ושתיים כנגד אתרוג והדם, הרי ע' סנהדרין וכן מנהג בישיבה ע"כ. וכ"כ הרא"ש סימן י"ד, אמר רב נטרונאי הדם של לולב אם יכול לעשות כולו (ר"ל העיקר עם התוספת כמבואר מהמשך דבריו) מן העבות מצוה מן המוכרח. ואם אינו מוצא אלא ג' הדסים עבות, ממלא אותו בהדם שומה ושפיר דמי ע"כ. ולשונו זה הביא גם לולב א"צ (ר"ל מעיקר חובת המצוה) שיהא בו עבות אלא ג' בדין בלבד. וזה שאנו מרבין בו, כדי לנאותו משום זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצוות, עשה לולב נאה ע"כ. ומפורש דס"ל דזה מדין התנאה לפניו במצוות, וכ"ד הרא"י"ז הובא להלן ס"ק ק"כ. משא"כ הרבמ"ם דחזינן מלשונו שמחלק בין האי דאגד הלולב בהל"ו, לתוספת ההדם בהל"ו, ואגד אתאמר בגמ' בהדיא מטעם התנאה לפניו במצוות. וסייעתא להאומ' שמצוה לעשות כן מהא דאמרי' בגמ' דף מב. כל הנוטל לולב באגודו והדם בעבותו מע"ה כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן דקאי על תוספת ההדסים וכמו שביאר הנצי"ב הוב"ד להלן ס"ק קכ"ב:

ובשבלי הלקט סימן שנ"ה כתב, מצאתי בשם רב האי גאון שהעבות שבלולב צריכין להיות ג' עבות כראוי והשאר הדם שומה, ומניין כולם ס"ט דהכי מניין הדם בגימטריא. והאי סברת גאון ליתא גבן לחובה, אלא אם רצה להוסיף מוסיף כרצונו וכו' וע"ש עוד. והנה אע"ג דלשון צריך שכתב רה"ג אינו מתפרש בהכרח דחובה ממש הוא מדינא, שהרי מצינו בכמה דוכתי דלשון צריך היינו לכתחילה, מ"מ הבין השבלי לקט דלרה"ג הוא חובה מדכלל תוספת ההדם השומה עם שלושה הדסים עבות דפשיטא שהן מדינא (אע"ג דהרמב"ן פסק דמגי בחד וקטום, לא מצינו בגאונים מי שסובר כוותיה. ועי' אגור בשם רב יהודאי גאון) ויש לזה מקום אליבא דמאן דאמר דהתנאה לפניו במצוות הוא מדאורייתא כיעויין בשדי חמד. ומ"מ קשה לפרש כן, מאחר דמניין ס"ט הדסים שכתב רה"ג וודאי א"א לומר דחובה הוא, א"כ אפשר שעיקר ענין הדם שומה דקאמר נמי לאו לחובה קאמר אלא למצוה [ועי' להלן ס"ק קכ"ב ע"ד הקבלה]. ועכ"פ בעל שבלי הלקט עצמו סובר דאין בזה חובה אפי' מדרבנן ואפי' לכתחילה. וזהו שכתב אם רצה להוסיף, מוסיף כצונו, ופי' שעיקר ההוספה תלוי ברצונו. וגם מניין הבדים הנוספין תלוי ברצונו. ואתי כד' הרמב"ם כמו שביארנו לעיל (רק שהרמב"ם הוסיף דנויי מצוה הוא, ר"ל אע"פ שלא הצריכהו) וגם במה שלא הזכיר מניין להנוספים. וכ"ה בתכאל"ל. ומצאתי שכ"ד רב פלמוי גאון הביאו הרי"ץ נ' גיאית וז"ל, לולב שיש בו ג' הדסים כמ"ש חכמים (דף לב:): תלתא תלתא בקינא, אם רצה להוסיף עליו כמה מיני הדסים מן הדם שאינו עבות הרשות בידו ואין פוסלין אותו, דכיוון דמצות לולב בג' י"ה, ואותן יתירין תוספת הן ואין פוסלין אותו והלכתא כרב יהודה [דאין עבות אלא תלתא תלתא בקינא כמ"ש לעיל, לאפוקי מרב כהנא דאמר דתרי יחד חשיב נמי עבות, ועי' להלן ס"ק קי"ז] וכך מנהג שתי ישיבות ע"כ. וכ"ד רב סעדיה גאון בסידורו שכתב (עמ' רל"ו) ומותר להוסיף על שני בדי ערבה וג' בדי הדם כמה שהוא רוצה מההדם שאינו משולש עד שתושלם אגודה ע"כ. [ועי' להלן ס"ק קכ"ב אם בהוספת הדם אחד או שנים נמי הוי נוי, או רק כשמוסיף רבים]. וע"ע מהז"ו עמ' תל"ד שהביא גם כן מתשוה"ג שהרשות בידו להוסיף בשאינו עבות, והנה לעיל הבאנו משמו בעמ' תל"דשצריך לעשות כן, וכבר היה אפשר לתרין דעבות מצוה, ובשאינו עבות רשות, וכנראה גם מל' רב נטרונאי שהבאנו לעיל, אבל מתשו' רה"ג דלעיל מוכח דבשומה מצוה

איכא, גם הרמב"ם כתב שתם להוסיף משמע עבות ואפ"ה סובר דלאו מצוה, וכ"נ משב"ה"ל שלא חילק. וכן ה סברא מכרעת דאם איכא משום זה אלי ואנוהו, כשאינו עבות נמי איכא. ומדהמנהג הפשוט אצלינו שכל העם מקצה מוסיפין אפי' אותן שאינן מהמהדרין, משמע שתופסין כרבוואתא דאמרי דמצוה וצורך הוא משום התנאה לפניו במצוות (רק שהרוב אין מקפידין לעשות מניין קבוע להן ע"י להלן ס"ק קט"ז ולא הוא בהא תליא) כשם שכולם אוגדין אותו שהוא מטעם זה. ולפי"ז מ"ש רבינו המחבר על לשון התכלאל דכ"ה המנהג קדמון, צ"ל דקאי על עיקר העניין שמוסיפין. אבל לא לעניין שזה רשות. גם בספר המנהיג איתא שמנהג כל ישראל למלאות בהדם לנאותו:

[קיד] פירושו שמנהג זה נמשך אלינו מימות הקמונים, וכן לשון רבינו המחבר להלן מנהגינו להוסיף מהדם שאינו משולש וכו' וכן מנהגינו שלא להוסיף בערבה, מבואר דמייירי במנהג גם בזמנו עצמו ולא שזה היה מנהג קדום שנתבטל, ובקונטרס כללי מהרי"ץ הארכנו בזה וכיו"ב. ועדיין הוא מנהג פשוט בקהילותינו עד היום זולת מעטים שמשנים את המנהגים הנחמדים מזהב ומפז רב, ועם שוני"ם אל תתערב. וכמו שיתבאר להלן שמנהגי' זה אין בו שום דופי, ואדרבה הוא הדר ויופי, אודה ה' מאד בפי:

[קפז] נראה שסובר רבינו המחבר דהיינו רב משה גאון. דאילו נתכוון המנהיג לרמב"ם, הלא כבר הזכירו לעיל, ועיין תשב"ץ ח"א רס"י ע"ב דרב משה גאון קדם לרמב"ם קרוב לשלוש מאות שנה:

[קפז] הם לקחו רמז מזה לעלי הלולב עצמו, ומנהג היש מקומות שהזכיר מתחילה לקחו רמז מניין לול"ב לענפי ההדם לפי שגם הם נכללים בשם לולב כיעויין להלן ס"ק קכ"ב. והמנהג הפשוט אצלינו שמוסיפין בלא קפידא על המניין וכדברי רב נטרונאי ורב פלמוי ורב סעדיה והרמב"ם ושכלי הלקט והתכאליל כמש"ל ס"ק קי"ג. וכן משמע מדברי רבינו המחבר שלא זכר המניין מצד המנהג שלנו אלא בשם ספר המנהיג בשם יש מקומות. אמנם יש שנוהגין גם אצלינו לעשות מניין ס"ת, וכבר נתבאר בס"ק דלעיל שהקפידא במנינים הביאו גם הגאונים כדאי' במחז"ו, ובתשו' רה"ג, אע"פ שבתשו' רב נטרו אי ורב פלמוי ורב סעדיה לא הזכירו מניין ידוע להנוספים. ומצינו עוד מהגאונים שהזכירו מניין, כדאיתא בשע"ת סימן ש"ב מתשו' רב עמרם, עכשיו נהגו במקומינו במתיבתא כמה דורות שלא לפחות מס"ה בדין מניין לול"ב. ויש מי שעושה ע' כנגד ע' פרי החג. ויש מי שעושה ס"ט מניין הד"ם ע"כ. ובריצ"ג דף ק"ד מתשובת רב שר שלום גאון, עכשיו נהגו במקומינו מכמה דורות שלא לפחות מס"ה מניין לול"ב ע"כ. ובאוה"ג לסוכה דף מ"ג מתשו' רב עמרם, עכשיו הרי אנו עושין עד מאה ע"כ. ובאוה"ג לזוכה דף מ"ג מתשו' רב עמרם, עכשיו הרי אנו עושין עד מאה ע"כ. עוד שם בכתובות דף סד: כל מדות חכמים כך הם, בכל דבר ודבר נתנו בו שיעור למטה ושיעור למעלה. בקריאת הספר [תורה] ביו"ט ה' ביוה"כ ו', בשבת ז', אין פוחתין מהן אבל מוסיפין עליהן. ועד כמה. עד כדי שיקרא כל הציבור כולו ואפי' הן אלה. וכן במצות לולב ר' ישמעאל אומר ג' הדסים וב' ערבות וכו' ר' טרפון אומר אפי' ג' קטומים. והלכה כר' טרפון. והרי אנו עושין מאה בדין ויותר ממאה עכ"ל. ועי' להלן סוף ס"ק קכ"ב. וע"ע בשכלי הלקט שם ובס' הפרדס לרש"י סימן קצ"ד. ובמרדכי סימן תשמ"ט בשם הראב"ן. ובאו"ז ובהגמ"י אות ט'. וארחות חיים הל' לולב סימן ד'. ובס' מהרי"ל ריש הלכות לולב והר"י יוזפא ביוסף אומץ סימן תתר"מ. ועוד רבוואתא הביאו המנינים שנהגו בהדסים או בערבות וטעמיהם:

[קיז] דברי רבינו המחבר בזה נראין לכאורה משוללי הבנה, דאדרבה מבואר בדברי כל רבוואתא (שהביאם רבינו המחבר, ושלא הביאם) בהיפך, דבה"ג פוסל להוסיף הדם שומה, ובמשולש הוא דלא פליגי. וכן שמעתי רבים תמהים על פתגם דנא, שמא ח"ו איחלף ליה לעמרת ראשינו מהרי"ץ אופן פלוגתייהו, אבל דבר זה גלוי וידוע לכל בר בי רב ופשוט לכל יודע ספר באופן שקשה מאד לייחס דהוי כשגגה היוצא מלפני השליט. ובהדיא איתא בש"ע סימן תרנ"א סעיף ט"ו, בערבה והדם מוסיף כל מה שירצה, ויש מי שפוסל להניח הדם שומה כלולב נוסף על הג' בדין עבות, ויש מתירין ע"כ. ומבואר בב"י באורך [ומה שסיים מרן בש"ע שם דהמדקקים אינם מוסיפין על ב' ערבות וג' הדסים עבות, הוא עניין אחר, ופירושו

טרפיה ופתיין ר"ל שהן מין אחר ואסור משום כל תוסף, אע"פ שהוא תלתא תלתא בחד קינא. וזהו דקאמר והאי הדם שומה פסול להושענא בין לחודיה ובין בהדי אסא אחרנינא, ר"ל דהדם שומה זה דווקא הוא דאסור אפי' בהדי הדסים כשרים, אבל הא דתרי וחד אינו פסול עם כשרים, שאינו מין אחר, ודומיא דאמרו בסיב ועיקרא דדיקלא דמינא דלולבא אינהו. דייקא נמי דאמר והאי הדם שומה וכו'. [ואפשר עוד דהיה כתוב בה"ג בראשי תיבות וה"ד הדם שומה דרברבן וכו', והעתיקו והיכי דמי דומיא דל' הגמ' שהביא לעיל והיכי דמי עבות. אבל הי"ל להעתיק והיינו דווקא הדם שומה דרברבן וכו']. ואתי שפיר דהדם ממין זה שהם רחבים הוא שראוי לסכך בו, משא"כ הדקים ממנו. וזה פשוט ומוכרח ממאי דקאמר רב פלמוי גאון אנו רואים שגדלים בערוגה אחת ושווין במראה ובקומה זה יוצאין עליו עבות וזה אין יוצאין וכו' הרי דלא מיירי בהדם דאיירי ביה הבה"ג. והוכחתו מסיב ועיקרא דדיקלא, אינה עניין לדבריו. ואדרבה לפ"ד בה"ג מיתרצת קושייתו בפשיטות דהא דמשמע בעזרא דהן שני מינין, אמנם יש הדם שהוא מין אחר, וביה גופיה המדובר בגמ' בדף יב. וא"כ א"כצ לידחק כמ"ש שאמר להן עזרא שידקדקו וכו'. ולכאורה נראה שהרא"ש לא ראה גוף דברי בה"ג. ואע"פ שגם בספר העיטור [שהוא מוקדם להרא"ש, ומביאו הרא"ש בהרבה מקומות] איתא [דף צ"א ע"ב] וז"ל אם רצה להוסיף בהדם שאינו עבות מוסיף. אבל בה"ג אמר הדם שומה אפי' בהדי אסא אחרנינא פסול. ולא דייק לן, כיוון דמין הדם הוא כשר וליכא משום ב"ת. דהא עיקרא דדקלא וכו'. ורב פלמוי ורב נטרונאי והרב אבן גיאות זצ"ל אית להו הא סברא וכו' ע"כ. נראה שלא נתכוון לתשו' רב פלמוי זאת שהביא הרא"ש, אלא זו שהובאה בספרו של הרי"ף נ' גיאת שהזכיר אחריו, וז"ל [דף ק"ב וק"ג] אמר רב פלמוי לולב שיש בו ג' הדסים וכו' אם רצה להוסיף עליו כמה הדסים מן הדם שאינו עבות, הרשות בידו וכו' ע"ש. והנה הריצ"ג הביא מדברי בה"ג הא דהדם שומה רברבן טרפיה ופתיין, ואייתי עלה דברי רב פלמוי דלעיל, ודברי רב נטרונאי שהביא הרא"ש, וסיים עלה בזה"ל, אלמא סבר [צ"ל סברין] דהדם שומה פסול ללולב וכן אמר רב סעדיה. וכדבריהם אנו סוברים, דכיוון דהדם שומה או שאר מיני הדם שאינן כשרין למצוה מין הדם הם ולא מין אחר, אין פוסלין באגודה, דהא סיב ועיקרא דדקלא וכו' ע"כ. מבואר שהריצ"ג סובר דאינהו מכשרי אף בהדם שומה דרברבן טרפיה ופתיין וקשה דהם לא פירשו אלא הדם שאינו עבות. אמנם הנה קודם לזה הביא הריצ"ג דברי הגמ' דרב יהודה אמר דעבות היינו תלתא טרפי בקינא, ורב כהנא אמר אפי' תרי וחד, וסיים ע"ז, והלכה כרב יהודה דאמר היינו הדם היינו אין עבות. ואמר רב חסדא הדם שומה לסוכה עין עבות ללולב. אלמא הדם שומה פסול להושענא. ובהלכות, הלכה כרב יהודה והאי הדם שומה פסול להושענא בין לחודיה בין בהדי אסא אחרנינא. וה"ד הדם שומה. דרברבן טרפיה ופתיין ע"כ. משמע שלא היה לפניו בס' ההלכות אחר תי' הלכה כרב יהודה, המימרא דדף יב. הדם שומה לסוכה וכו' לפיכך הבין דבה"ג מיירי לפסול בהדי אסא אחרנינא גם הדם דתרי וחד. ומה שסיים בה"ג ה"ד הדם שומה, דרברבן וכו' הבין דאתא למימר שזהו עיקר הדם שומה. ושווים לעניין הדין. ולכך קאמר הריצ"ג בלשונו בתר הכי, דכיוון דהדם שומה או שאר מיני הדם וכו'. ואפי' תימא שהיה לו הגירסא כלפנינו, ורק השמיט זה מאחר שהביאה מעצמו קודם לכן. הנה הוא הביאה בלשון הלכה כר"י דאמר היינו הדם וכו' ור"ל דמזה מוכח דהלכה כרב יהודה דתרי וחד פסול, וא"כ קישר ב' הסוגיות כאחת, ואפשר גם בה"ג שלפניו היה כן וכ"כ רבינו חננאל. אבל לפי לשון בה"ג שלפנינו הם שני עניינים, דבתר דסיים הלכה כרב יהודה, אייתי ההיא דדף יב. באפי נפשה. ולפי מה שביארנו אמנם אין להוכיח משם דהלכה כר"י, כי שם מיירי בהדם ממין אחר והוא שפסול, ולעולם אימא לך דתרי וחד עבות מיקרי. ומש"כ הריצ"ג אחר דברי רב פלמוי ורב נטרונאי אלמא גברי דהדם שומה פסול ללולב וכו' קשה לכאורה מאי שייכותו הכא, והלא אינו בא אלא להוכיח נגד מ"ש בה"ג. אבל פשוט הדבר דהכי קאמר דהוינן אדאינינו נמי פסקי הלכה כר"י, ואפ"ה מכשרי להו לתוספת על ההדסים הכשרים. ולא כבה"ג שאינו מחלק. לפי שיטתו כגירסתו דבה"ג פוסל לתוספת אפי' תרי וחד, ולפיכך הספיק לו להוכיח מסיב ועיקרא דדקלא נגד דברי בה"ג, ולא הוזקק לסתור דבריו בהדם דרברבן טרפיה. אבל להגירסא שלפנינו שנראית עיקרית, וכפי שביארנו בס"ד בה"ג נמי מסכים דתרי

וחד כשר לתוספת, ולא פסל אלא ברברבן טרפיה. וא"כ אין לנו מי שחולק ע"ז בהדיא, לא רב נטרונאי ולא רב פלמוי, אמנם הריצ"ג מכשיר נמו בכה"ג, ולפי מש"כ לעיל אפשר דרב פלמוי מסכים עם כה"ג מתשובתו שהביא הרא"ש שלא הכשיר אלא מטעם דאנו רואים דשווין במראה ובקומה וכו' [אמנם עי' להלן ד"ה והשתא, שהראינו פנים לומר דפליגין]. ומהשתא אפשר שלפני הרא"ש ובעל העיטור היה הנוסחא כה"ג כמו שהיה לפני הריצ"ג, ומ"מ הנוסחא שלפנינו נראית נכונה וואל תתמה ע"ז וכי אפשר שבספרים שלנו נוסחא יותר עיקרית ובספרים שלפניהם נשמט איזה לשון, דכיוצא בזה הוכחנו בס"ד בהלכות ראש השנה גבי תפילת המוספין, ד"ה והנה, וד"ה ברם, והאמת יורה דרכו. אע"ג דהרמ"ע בתשו' סימן ל"ב והביאו החיד"א בברכ"י סימן תרמ"ח סק"א כתב דספר כה"ג שבידינו מלא (טעיות ו) חסרונות, וע"ע בספר ושה"ג בשם תבואות שור, מ"מ הוא ע"ד מ"ש בזוה"ק דזמנין משתכחא מרגניתא באפרקסתא דעניא. מה גם שלפ"ז ארווחנא דלא לאפושי פלוגתא, שהרי כל הגאונים שראינו מסכימים פה אחד שמוסיפין הדם שוטה ושכן מנהג הישיבות וכמ"ש לעיל ס"ק קי"ג ולשיטתם נמצא דכה"ג יחיד נגדם:

ובהכי אתי שפיר נמי שלא יהיו דברי כה"ג נסתרים מגמ' ערוכה בדף לו. דאמרי' התם דלר' יהודה דסבר דאין כשר לסכך אלא מד' מינים שבלולב, דקרא דעזרא הביאו עלי זית ועלי עץ שמן וכו' מוקי ליה לדפנות, ועלי הדם ועלי תמרים ועלי עץ עבות לסכך, ולא כרבנן דלדידהו הכל לסכך יע"ש. והנה האיי עלי הדם צל דהיינו הם שוטה, דאל"ה מאי עלי הדם מאי עץ עבות, וכמבואר בדף יב. וא"כ שמע מינה דהדם שוטה ממין לולב הוא, דאל"ה היכי כשר לסכך. ודומיא דסיב ועיקרא דדקלא דיליף מינה רבא התם דהוי ממינו, אע"פ שהוא עצמו פסול לד' מינים מ"מ אין בו משום בל תוסיף. ואע"ג דאתאמרא אליבא דר' יהודה, מ"מ ענין זה אין לו שייכות לפלוגתייהו דלא כרבנן, דשפיר מצי לתרץ דלר' יהודה עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדם לדפנות. וחזינן סתמא דתלמודא סובר דהדם שוטה הוי ממינו. וע"ע כפ"ת. וזה בהדיא היפך כה"ג. אבל א"ג דבהדם דתרי וחד מודה כה"ג דחשיב ממינו לק"מ, דבדף לו. מיירי בתרי וכד, ובדף יב. דמוקים רב חסדא דעלי הדם היינו לסוכה, מיירי ברברבן טרפיה ופתיין שהוא פסול לסכך. דאע"פ דיש מחלוקת במשמעות פירושא דקרא באיזה הדם לאוקומיה, דלמר ניהא טפי לאוקומי בהכי ולמר בהכי, מ"מ לדינא אין חילוק. ואילו היה רב חסדא בבית המדרש (עי' תוספת דף לב. ד"ה דרכיה) הוה משני אליבא דר' יהודה דעלי הדם נמי לדפנות. ואמנם הא דדף לו. אינו מוכרח משום דאיכא דל"ג לה כמצויין שם במסורת הש"ס בשם החיד"א, ולפ"ז אתי שפיר דברי התוס' שכתבו תירוץ הגמ' דמשמע שלא היה לפנייהם. וע"ע כפ"ת שנדחק ליישב דברי התוספות. וכ"כ בדק"ם שבגמרות כת"י ליתא מת' ור"י סבר וכו' לסכך (ולא כפמש"כ במסורת הש"ס שרק תיבות ור"י סבר הני לדפנות ליתניהו). ומצאתי כן לה' קרבן נתנאל על הרא"ש שם אות א' שהקשה כדברינו על כה"ג ותירץ דל"ג לה:

והראב"ן בספר המנהיג הלכות לולב סימן י"ז כתב וז"ל, אית דפסקי כרב יהודה (תלתא תלתא בחד קינא) דכתיב הביאו עלי הדם ועלי עץ עבות לעשות סוכות, ואמרי' היינו הדם היינו עץ עבות. ואמר רב חסדא הדם שוטה לסוכה וכו' נמצא דהדם שוטה פסול להושענא. הרב אבן גיאת. ואין ראייה לדבר, דדילמא עבות דקרא תרי וחד, דהדם שוטה לסוכה חד וחד [וע"ע לה' ה מאירי דף לא. ולעיל ס"ק ל"ח] ובהלכות גדולות פסק כרב יהודה, והדם שוטה פסול להושענא בין לחודיה בין בעבות. והיכי דמי הדם שוטה. דרבברבן טרפיה ופתיין. ולא נהירא לי מדאמימר דלעיל עכ"ל. ר"ל מהא דא"ל מר בר אמרמר אבא להווא הדם שוטה קרי ליה, מבואר דתרי וחד הוא הנקרא הדם שוטה, ולא דרבברבן טרפיה ופתיין, ושהוא אפי' בתלתא בחד קינא. אמנם לק"מ דכה"ג סובר דתרי מיני הדם שוטה איכא וכמ"ש בס"ד, ולהלן יתבאר דכה"ג גרים הכי בגמ' בדף יב. ומצאתי להרד"ל, חוב"ד בהערות על ס' מעלות הסולם (והוא תולדות הגר"א ודרכו בקודש) אות כ"ד שכתב, ראיתי לעורר פה דבר וכו' שמצאתי כה"ג שכתב וה"ד הדם שוטה, דרבברבן טרפיה (שעליו גדולים בארכן) ופתיין (וגם ברחבן). מבואר דס"ל דאלו הם סימני הדם שוטה העיקרי שפסול ללולב, והוא מין אחר המיוחד לסוכה. ובתרי וחד דפיליגי

בגמ' היינו אף במין עץ עבות שעליו אינן ארוכים ורחבים. מר סבר פסול ואיכא מאן דאמר כשר. והיינו דאמר מר בר אממר אבא לההוא הדם שומה קרי ליה, משמע שיש הדם שומה עיקרי אחר. רק אממר היה קורא גם לזה דתרי וחד בשם הדם שומה על שם פיסולו כבכור שומה ע"כ. וע"ש אודות מין הדמים שגדלים באצו שעליהם גדולים ויש לחוש לדברי בה"ג שדבריו דברי קבלה, מלבד כמה חששות שמצא בהם [אבל מש"ש בסוף דברי ודדברי רב פלטיי שהביא הרא"ש דאנו רואין שגדלים בערוגה אחת וכו' יש לפרש דאתא לאפוקי מדברי בה"ג ולומר שאינן ב' מינים מובדלים, רק מין אחד זה יוצא עבות וזה אינו יוצא עבות ע"ש, תמוה איך יתפרש כן, ופשוט דליתניהו להני מילין]. ודברי הרד"ל בזה הובאו גם בהגהות מראה יהושע על מעשה רב להגר"א סימן רכ"ג. וע"ע שדי חמד מערכת הלמ"ד סימן קמ"א אות מ"ד. עוד מצאתי באבן האזל ריש הלכות לולב שכתב וז"ל באמת קשה מאי קאמר אבא לההוא הדם שומה קרי ליה, והא כבר אמר זה רב חסדא. ומוכח מזה דיש ב' ענייני הדם שומה, והדם שומה דר"ח הוא מין אחר וכמ"ש הבה"ג והוא פסול גם בהדי אסא אחרינא, אבל תרי וחד כשר להידור עם הדמים כשרים ע"כ. אמנם עיקר קושייתו דהא כבר אמר זה רב חסדא נ"ל דאינה הכרה, ועי' ט"ז סימן תרמ"ז סק"ז ואחר זמן מצאתי עוד להנצי"ב במרומי שדה דף יב. שכתב קרוב לדברינו בשיטת בה"ג וגם העיר ע"ד הרא"ש יע"ש, ובדף ל"ב ע"ב, אבל סגנון שכתבתי נראה בעיני ההדיוט עיקר:

ומדברי בה"ג אין ברור אם לשון זה דרברבן טרפיה ופתיין היה לפניו בגמ', או שזהו הוספה ידידה דרך פירוש. אבל מצינן לאוכוחי דגרם לה בגמרא גופה, מדאיתא בפ"י רבינו האי גאון אהא דתנן במס' עוקצין פ"ג מ"ד, לולבי זרדים וכו' ועלי הלוף השומה אינן מטמאין טומאת אוכלין עד שימתיקו וז"ל הלוף השומה, עליו רחבים יותר ויותר כדגרסינן לעניין הדם שומה ע"כ. וכ"ה בערוך ע' לוף בזה"ל, לוף השומה דומה ללוף אחר וממינו הוא, אבל עליו רחבים יותר כדגרסי' [לעניין] הדם שומה ע"כ. ואשכחן נמי בפירוש הר"י בן מלכי צדק אהא דתנן בכלאים פ"ב מ"ה היתה שדהו זרועה קנבוס או לוף וכו' וז"ל תנינן (תרומות פ"ט מ"ו) איזהו דבר שאין זרעו כלה, כגון הלוף והשום והבצלים, פי' מין ירק כמין סילק"י ועליו רחבין. וי"א הוא שורש ויש לו עליו ארוכין כ"ב זרתות ורחבים כ"ב זרתות, והשורש שלו נאכל עם הבשר וכו'. ולוף שומה דומה לו, אבל עליו רחבים יותר כדגרסי' לעניין הדם שומה וכו' ע"כ. ונתברר לנו דכך היה גי' הגאונים בגמ' בדף יב. מה שאינו לפנינו. וכ"נ מהריצ"ג דהוזקק להביא לשון זה משם בה"ג, מוכח דל"ג לה, ולא עוד אלא דפליג עליה:

והנה מחלוקת בה"ג עם ריצ"ג אם כשעליו רחבין נחשב מין אחר, אפשר דיש חילוק לעניין זה גם בין רה"ג להערוך (אע"פ שנראה שמקור דברי הערוך נחצבו מרב האי גאון) דלפי לשון הערוך גבי לוף שומה שממינו דלוף הוא, משמע דחשיבי חד מינא. אבל לפמ"ש רה"ג והוא במינו עליו רחבין, משמע קצת דלוף השומה אינו ממינו. ומינה נילף לעניין הדם שומה, ונמצא דקם ליה רה"ג בשיטת בה"ג. ואם גם הוא סובר כוותיה דכל תוסף היינו בשאינו מינו, וכמו שהוא גם דעת הרא"ש לעיל והתוספות בר"ה כח: וסוכה לו: ועיין במה שצייננו להלן ד"ה וזהו, א"כ אוסר תוספת הדם דרברבן טרפיה ותפיין, אבל תרי וחד שרי, וכדאשכחן בהדיא בשבלי הלקט סימן שנ"ה דמייתי משמיה דרה"ג שהעבות שבלולב צ"ל שלושה עבות כראוי, והשאר הדם שומה וכו' הוב"ד לעיל ס"ק קיג. וע"ע רבינו הננאל דף יב. ואסיקנא הדם הוא עץ עבות. מאי היא. עבות ללולב, שאר מיני הדם לסוכה:

ומהשתא נהדר אנפין לכאר דברי רבינו המחבר, דמש"כ דבה"ג שחולק הוא בהדם משולש, לחומר הנושא צריכין אנו להעמיס בלשונו דקאי דווקא במשולש דרברבן טרפיה ופתיין, ומאי דמסיים דמנהיגנו להוסיף משאינו משולש מסכים הולך ככולי עלמא וכו' היינו כמו שביארנו דתרי וחד לא דיבר בה"ג ומסכים גם הוא דכשר דהוי ממוין הדם ולא גרע מסיב ועיקרא דדקלא. כדעת שאר רבואתא. ואין זה תמוה לפרש כן בדבריו, מאחר שבספר המנהיג שצייין רבינו המחבר לעיל הובא פירוש זה של בה"ג, שפיר קאמינא דהבין רבינו המחבר דהדם שומה שהביאו הראשונים בשם בה"ג הוא זה דווקא ולא אחר. ואע"פ שבספר תניא רבתי מייתי דברי בעל הדברות (שהוא העיטור) שכתב ע"ד בה"ג לא דייק לן, דכיוון דמינא

דהדס הוא ליכא משום בל תוסיף וכו' ע"ש. ואם כנים דברינו היה לו לרבינו המחבר לתרץ דלק"מ כיוון דבה"ג מיירי בהדס שוטה דרברבן טרפיה דלאו מינו הוא על דרך שביארנו בס"ד לעיל, צריכין אנו לומר דלא נחת רבינו המחבר כאן לפלפל בזה, רק מגמתו ליישב מנהגינו וקוצר לפי רוב חריפותו. ועפ"ז יש להשיב דאין הוכחה נמי ממאי דכתב דכל הגאונים חולקים על בה"ג, הגם דלפי מה שביארנו אין ראיה שהם חולקים להכשיר גם דרברבן טרפיה. אמנם זה יש ליישב בלאו הכי דיש מקום לומר בהיפך דמודסתמי ולא הילקו ס"ל לרבינו המחבר דפליגי. ובפרט נראה כלן מדברי רב פלטיי שנדחק לתרץ קרא דעזרא דמשמע ששני מינים הם, ולא סלקא ליה לתרץ דמיירי בדברבן טרפיה:

ויש לנו להוכיח זה הפירוש, ממאי דסיים רבינו המחבר דהדס שוטה אין מי שיחלוק לומר דאסור משום בל תוסיף כיוון דמינא דהדס הוא ע"כ, והני מילי מרפסן איגרי, דא"כ קל וחומר הדס משולש יוכשר לכולי עלמא דבו אין שום ספק דמינא דהדס הוא. אלא על כרחין היא הנותנת דרבינו המחבר קיצר ברישא דמלתיה שכ' הדס משולש סתמא, צריך לפרש דווקא בגוונא דרברבן טרפיה. וע"ד שאמרו חז"ל שבקיה לקרא דאיהו דחיק ומוקי אנפשיה:

ושמע מינה דבהדס משולש הרגיל שאין עליו רברבן ופתיין, מודה נמי רבינו המחבר דכשר לכולי עלמא. מעתה י"ל דמה שנוהגין ליטול הדס שוטה אינו אלא משום דהמשולש לא שכיח ודמיו יקרים, אבל צוה מן המוכרח להוסיף הדסים הכשרים למי שאפשר לו וכמבואר בדברי הגאונים שהבאנו לעיל ס"ק קי"ג. וכן צריך לפרש דברי רה"ג שהבאנו שם משבלי הלקט. וכן לשון רב סעדיה מותר להוסיף על ב' בדי הערבה וג' בדי ההדס משאינו משולש, פשיטא דאין ר"ל דווקא אלו, אלא לאורויי דמשאינו משולש נמי אפשר. והראייה מדכילל זה עם ב' בדי הערבה והתם מאי אית לן למימר מאיזה ערבות יוסף אם לא מהכשרות. וכ"מ מלשון התכלאל שהביא רבינו המחבר שלא נז' הדס שוטה אלא סתמא, [ומיהו מזה אין להוכיח עניין דברי רבינו המחבר שכתב דמנהגינו בשוטה דווקא וכו' דיש לפרש דאף דלהמבואר בגוף התכלאל משולשים נמי אפשר להוסיף אבל המנהג בשוטה להומרא לצאת אליבא דכו"ע. אבל לפמש"ל יש לנו הכרע והכרח מנוף דבריו דמשולשים נמי כשר]. וכ"כ מהרי"ב בשירי בתכלאל שלו, לא פחות משלושה בדים הדס משולש, ושני בדין ערבה וכו' ע"כ, ש"מ דהנוספים אפשר בין ממשולש בין משאינו משולש. וכן מצאתי בהדיא למהר"י ונה והעתקתי לשונו בס"ק קכ"ב:

וזהו גם דעת רבינו הרמב"ם שכתב בזה"ל אם רצה להוסיף בהדס שתהיה אגודה גדולה מוסיף וכו' דמדלא פירש דדווקא בעבות, משמע דשוטה נמי שרי. וכן ביאר בפשיטות המגיד משנה וז"ל לזה התיר (הרמב"ם) ריבוי ההדס בין עבות בין שוטה ע"כ. ועיי' שם דנחת מתחילה לתרץ סתירת סוגיות הגמ' בסנהדרין ובסוכה שבנטיילת ב' לולבין וכיו"ב עובר בבל תוסיף, משא"כ בנוטל מין אחר דלא עבר, אלא שאין מוסיפים לכתחילה. ודבר שהוא לנוי, מותר בין מינו בין שאינו מינו, ולזה התיר ריבוי ההדס בין עבות בין שוטה וכו' עכ"ד. נראה מדבריו דחשיב לשוטה מין אחר (וע"ע דבריו שם סוף הלכה ב'. ובמ"ש הריטב"א והר"ן ב' הרא"ה בדין נשארו ב' עלין בקן, ובס' ההשלמה, ובשו"ת בשמים ראש סימן ע"ד) ולעיל הבאנו בזה פלוגתא. וקשה דא"כ שרי להוסיף גם מין אחר לגמרי, ומהרמב"ם משמע דווקא הדס וצ"ע. ועיקר דברי הרמ"ם דבמין אחר שרי, הוא דלא כהרא"ש ועוד מרבוותא שהבאנו דסברי אפכא דבאותו מין שרי. וכשיטת הרמ"ם הביא ה' המאירי בסנהדרין דף פה: בשם יש מפרשים בתוספת ביאור וז"ל בסוגיא של מס' סוכה בשוסיף לולב שני, אתרוג שני, דומיא דהדס. שכל שוסיף באותו מין בעצמו שהוא מחוייב, יורה שמכוון להוסיף. וסוגיא שבסנהדרין בתוספת מין אחר שאין הדבר כמכוון להוסיף, אלא כאוהו בידי דבר אחר קודם נטיילת הלולב במקרה. וחכמי פורווינצ"א מכריעים בחבוריהם בהיפך סברא זו ע"כ:

והנה מנהג התוספת נתבטל זה עידן ועידנין בקרב רוב ישראל, חוץ מקהילות תימן שמנהגם להוסיף בהדס מוחזק בידם עד היום. וטעם המבטלים מכה חשש בל תוסיף. דתוספת ערבה, משים דעת הרמב"ם בחיבורו שאסר להוסיף בה. והדס שוטה משום דעת בה"ג לפי הבנת כל הראשונים בדבריו דפוסל בתרי וחד. אמנם בהדס כשר אין טעם מצד ההלכה לפסול, אלא

ע"פ הסוד כתבו המקובלים להמנע מלהוסיף, ויבואר להלן ס"ק קכ"ב. אבל מעיקרא היה המנהג פשוט להוסיף בכל תפוצות ישראל וגם בזמן הגאונים כמו שזכרו על רבואתא קמאי וכמו שהבאנו וציינו למעלה. וז"ל הרמ"א בדרכי משה סוס" תרנ"א, במנהגים שלנו, שלא יקה אלא ב' בדי ערבה וג' בדי הדם. וכן נראה משום דאיכא למאן דאמר דאית ביה משום בל תוסיף ע"כ. [ומנהג האשכנזים הקדום היה אמנם מצאתי גם בבית יוסף סימן י"א ד"ה וכתב בעל העיטור, שכתב שנוהגין להרבות בערבה, ע"ש לגבי הוספה בחוטי הציצית]. ותנה בערבה לא מצינו מי שפוסל זולת הרמב"ם, ולא זאת שהוא היפך כל הגאונים, עוד זאת שהוא עצמו חזר בו בתושבה כדלהלן. [ובהגהות מנהגים לרי"א מירנא סימן קפ"ה כתב ב' מהר"ש דאין להוסיף על ב' ערבות, כי היא כנגד הרשעים לפי' עדיף למעט בהם וע"ע בספר הפרדס לרש"י]. ובהדם כשר תמיהא לי דלא מצינו מי שפוסל בו. כי אע"ג שהרמ"א לא נתכוון לכשר דהוה תלתא תלתא טרפי בקינא, משום שבארצותיהם בזמנו בלא"ה לא היה בנמצא הדם משולש כזה אפי' לעיקר המצוה כמו שכתב בעצמו בסימן תרמ"ז סעיף ג' (והארכנו בזה לעיל ס"ק ל"ח) דאפ"ה לשיטתם דמכשירין שומה כזה א"כ שוב אודא ליה האי הששא נמי. מיהו אפי' לדבריהם, הרי בה"ג יחיד. הגם דדבריו דברי קבלה, מ"מ שאר הגאונים כולם חולקים עליו, ומצינו דבכה"ג לא חיישי ליה רבוותא, ולדוגמא יש להביא מהמשנה ברורה בשער הציון סימן תרמ"ח אות ב' דמכשיר אתרוג כמוש נגד' דעת בה"ג, מכח דברי שאר רבואתא קמאי דפליגי עליה ע"ש, וכל שכן בנ"ד דכל הגאונים נמי פליגי. אלא דאפשר דשאני התם דמיירי במי שאין לו אתרוג אחר, משא"כ הכא מה לנו להוסיף בהדם, דאף דלרובא דרבוותא כשר ומצוה נמי איכא, מ"מ לא הוי לעיכובא, ואין זה כדאי מאחר דלבה"ג פוסל בכך המצוה. ומ"מ לדידן דאתברר לן השתא דלא אמרה בה"ג, ממילא שוב חזרנו לומר דאין שום פקפוק להדר במצוה זו ע"י תוספת הדסים:

אמור מעתה אשרינו מה טוב חלקינו מה נעים גורלינו, שהחזקנו עד היום במנהגי אבותינו הקדושים נע"ג דור אחר דור ובכללם מנהג זה להרבות לנוי מצוה בהדם שומה, לבד מג' בדים הדם משולש. דאיגלאי מילתא למפרע דבזה אין שום חולק לומר שיש בו צד איסור. ואדרבה הרבה מרובאתא ס"ל דמצוה מן המובחר לעשות כן משום זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצוות. ומה יפה מאד ירושתינו שעל זה אמרו בגמ' דף מה. כל הנוטל לולב באגודו והדם בעבותו, מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבחה והקריב עליו קרבן כדלהלן ס"ק קכ"ב. וכבר ביררנו שהמוסיף מהדם משולש, הרי זה משובח. ופשוט דאין קפידא אם הנוספים יהיו קצתן משולשים וקצתם שאינם משולשים. [וראוי ליתן לב שלא יתכסו הערבות לגמרי מחמת רוב ההדסים, אבל אין להגביה הערבות יותר מההדסים עי' לבוש רס"י תרנ"א ושאר פוסקים. וראיתי לרש"י בס' האורה שכתב בזה"ל, נהגו למעבד אגודה נאה מהדם של העבות ולשוויי לולבא בגווייה, והערבות מבחויץ. ומאן דלית ליה עבות הרבה, עביד כולה מהדם שאינו עבות, ובלבד שישים בהם ג' בדין מהדם עבות עם ב' בדי ערבות ואגיד להו כחדא וכו' ע"כ. ומפורש דכשכולן עבות, יניח הערבה במחויץ. אבל לגבי כשהתוספת משאינן עבות, אין לשונו ברור ונראה דר"ל שיהיו הערבות מבפנים אגודים עם ההדם הכשר, ושאינן עבות מבחויץ אגודים בפני עצמם, ועי' מ"ש בס"ד ס"ק קי"ה]:

[ק"ה] ורבים נוהגין לאגוד מתחילת ב' בדי הערבה עם ג' בדי ההדם המשולש בפני עצמן (שלשה קשרים או אחד) אי נמי הערבות בפע"צ, וההדסים בפני עצמן, ואחר כך מוסיפין ההדם השומה וקושרין שלוש קשירות מבחויץ. ומעיקרא הייתי סובר דטעם המנהג כדי שלא ישתנה מקרום עמידתם הקבוע להם מחמת הנוספים, הן להנוהגין שיהיו הערבות משמאל וההדסים מימין, כל שכן להנוהגין בסדרן כפ"ד האר"י ז"ל וכדלעיל ס"ק ק"ט, על כן הוצרכו לאגוד הכשרים בפע"צ. עד שראיתי בארחות חיים הל' לולב סימן ד' (והוא מועתק מספר המכתם עמ"ס סוכה דף לו:) וז"ל, בעל הלכות אוסר להוסיף באגודה בהדם שומה וכו' מיהו המנהג עכשיו לעשות זה. וגם קצת הגאונים מתירים ואומ' דמינא דהדם הוא לא איקרי תוספת וכו' וכ"ד הראב"ד ז"ל, ויש אוגדין ההדם הכשר תחילה עם הלולב ואח"כ מוסיפין על האגודה ומעבין אותה לנוי, ואוגדין הכל יחד עכ"ל. ומשמעות רהטא דלישניה דבזה אתי שפיר גם לבה"ג, וכהבנה זו מצאתי בהדיא שכתב ה' המאירי

דף לא. אחר שהביא הפלוגתא בזה כתב וז"ל, ויש מכריעים לאגוד את הלולב תחילה עם ההדס הכשר ואח"כ מוסיפין וכו' ע"כ. ודבריהם צ"ב דלמאן דאמר דהוי מין אחר ויש בזה משום כל תוסף מאי מהני בהכי למימר דהאיי לחודיה קאי והאיי לחודיא קאי, סוף סוף כולם אחוזים בידו. וכן מבואר בתוס' דף לא: ד"ה הואיל, ואם נמל מין אחר הוי לאגד חשיב כמוסף אפי' לר' יהודה, כל שכן לרבנן [ואגב יש להעיר במ"ש התוספות שם דלרבנן הוא דאינו עובר בעשיית האגד הוא משום דאין האגד דרך גדילתו, קשה דהא תינח בחוט ובמשיחה, אבל הא דמוכח ממתני' דף לו: דלדידהו שרי נמי לאגוד בגימוניות של זהב, והתם ליכא חסרון בדרך גדילתו. ושור' שכן הקשה הרש"ש בהגהותיו שם, ומה שתירץ צ"ע קצת, גם בפירש"י מבואר היפך מה שפיר בלשון גימוניות והיה להתוס' להעיר. וע"ע מועדים וזמנים ח"ב סימן קי"ז. וגם בטור סוס"י תרנ"א איתא דבהוספת מין אחר עובר בכל תוסף ואפי' אינו אגוד וע"ש בב"י ובאחרונים. וע"ע לרש"י בס' האורה שהבאנו בסס"ק קי"ז. ואיך שיהיה אף לשיטתנו דבלא"ה אין בה"ג פוסל כמו שנתבאר באורך לעיל ס"ק קי"ז, מ"מ יש טעם להנהיגין כן מטעם שביארנו שיעמדו עי"ז על עמדם וכמו שהנסיון מעיד:

חלק שלישי

הלכות

מתוך ספר שלחן ערוך המקוצר – אורה חיים חלק ג' סימן קי"ז

ומנהגינו פשוט להוסיף לנו מצוה סביב שלוש בדי ההדס הכשר, הרבה בדי הדס שומה, דהיינו שאינו משולש, ונכון הדבר (ויש מודקקים שיהיו ס"ח בדים, כמניין לול"ב). ונראה לי דמי שאפשר לו, מצוה מן המובחר שתהיה תוספת זו גמיכה בהדסים כשרים (וי"ט). ואין בזה חשש כלל משום כל תוסף, כי גם הדס שומה הוא מין הדס, שהרי הם גדלים יחד בענף אחד. ורבים נוהגים לאגוד מתחילה את ההדס המשולש והערבות בפני עצמן עם הלולב, ואח"כ מוסיפין עליהן את ההדס השומה (כ):

ציונים והערות – עיני יצחק

(וי"ט) וכל שכן שאין צריך לברור את ההדסים השומים שמא יש ביניהם כשרים, כמו שיש סוברים. ועייין מה שכתבתי בשולי המעיל סימן ו' אות פ"ב ד"ה כעין. זולת הדסים שעליהם גדולים ורחבים, ראוי שלא לקחתם כלל, כי הם נחשבים לדעת בה"ג הדס שומה גם אם הן משולשים. וכמו שהארכנו בס"ד בבארות יצחק ס"ק קי"ז. אמנם בלא"ה אינם מצויים כאן. ושם ס"ק קכ"ב עמדנו באורך וברוחב ובעומק, על מקור דברי מרן השלחן ערוך סימן תרנ"א שהמדקקים אינם מוסיפים על ג' הדסים עבות, ומה טעם מדקקים אלו. ואדרבה הראינו ראיות גדולות ופנים מסבירות, הן לפי הפשט הן לפי הסוד, שמצוה להוסיף יעו"ש"ב. ועתה מצאתי עוד סמך גם על פי הסוד לתוספת ההדסים, ממה שכתב הר"י דמן עכו בספרו מאירת עיניים דף ק"ע ונראה לו שהוא מהרשב"א יעו"ש. ועכ"פ יהיה טעם המדקקים מה שיהיה, אנן לא היישין להו, וכשם דלא הייש להו גאון עוזינו מהרי"ץ שכבר ראה דבריהם, ואדרבה זירו להוסיף. וכיוצא בזה אשכחן למרן בבית יוסף סימן תע"ג דבליל פסח "המדקקים" עושים הטיבול הראשון בחומץ ולא בהרוסת, מפני שסוברים דבהכי יוצאין ידי הובת כולי עלמא. ובאגדתא דפסחא פרי עין חיים סימן י"ד (ב) הקשינו על דבריהם וקיימנו המנהג הקדום, וכפי דעת מהרי"ץ גם שם דבעינין הרוסת דוקא, יעו"ש"ב. ובדברינו לעיל הלכות ראש השנה סימן ק"י הערה ל' ד"ה ומה.

(כ) ואגידה זו הפנימית, יש מהם שקושרים בחוט, ורק מבחוץ על גבי ההדס השומה אוגדים בעלי לולב כדלעיל בתחילת הסעף. ויש שגם בפנים אוגדים בעלי לולב. ועייין בארות יצחק דף ק"ל סק"א, ובדברינו לעיל הלכות בדיקת חמץ סימן פ"א הערה כ"א ד"ה וכעין.

שושר"ש